

<https://doi.org/10.15407/fd2020.06.006>

УДК 316.3

Анатолій ЄРМОЛЕНКО, доктор філософських наук,
професор, член-кореспондент НАН України,
директор Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
01001, Київ, Трьохсвятительська, 4
a_yermolenko@yahoo.de

<https://orcid.org/0000-0002-9908-6144>

ІНТЕРІОРИЗАЦІЯ ІНТЕРСУБ'ЄКТИВНОСТІ В «Я»-КОНЦЕПТІ ТА СПІВВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНІЙ ПРАГМАТИЦІ

У статті¹ тематизовано концепти комунікативної практичної філософії як складника герменевтично-лінгвістично-прагматично-семіотичного повороту у філософії, пов'язаного з переходом від парадигми суб'єктивності до парадигми інтерсуб'єктивності. Зокрема, концепт «Я» розглянуто як чинник інтеріоризації інтерсуб'єктивності, оскільки він від самого початку вплетений у контекст мовленнєвої практики із займенником «Я», що й по-значено рефлексійним «Я є Я». Трансцендентальне «Я» є інтеріоризацією трансцендентальної комунікативної спільноти; класичний концепт «повноліття», пов'язаний з «мужністю керуватися власним розумом», є внутрішнім проявом комунікативної компетентності, що в інтеріоризованому вигляді увіходить до структури ідентичності. Розум постає в таких визначеннях, як «дискурс», «аргументація», «консенсус». Своєю чергою, дискурс відрізняється від інших мовленнєвих практик, таких як бесіда, розмова, суперечка, діалог, які також мають свої інтеріоризації, утворюючи складну структуру ідентичності. У статті йдеться про внутрішній «супровід дискурсу» як у процесі обґрунтування людського знання, так і в процесі виправдання (легітимації) правильності моральних належностей. Зокрема, це виявляється у формулюванні категоричного імперативу моральної практики, що розглянуто у світлі переходу від монологічного до трансцендентально-прагматичного вимірів. У статті показано також необхідність переходу від монологічного концепту відповідальності до комунікативного концепту спільної відповідальності. Наголошується, що такий перехід є нагальною потребою сучасної доби, ознакою якої є прагнення подолати кризову цивілізацію «ризиків і загроз» і формування цивілізації діалогу на підставі досягнення аргументативного порозуміння, регулятивною ідеєю якого є «трансцендентальний консенсус».

Ключові слова: дискурс, відповідальність, комунікативна компетентність, інтеріоризація, «Я»-концепт.

---

¹ Стаття є письмовою версією доповіді, виголошеної А. Єрмоленком на семінарі з «Філософії мови та філософії розуму» 22.10.2019.

Цитування: Єрмоленко, А. (2020). Інтеріоризація інтерсуб'єктивності в «Я»-концепті та співвідповідальність у трансцендентальній прагматиці. *Філософська думка*, 6, 6—15. <https://doi.org/10.15407/fd2020.06.006>

Наш семінар присвячено проблемам мови як певної парадигми, яку я, проте, розглядаю в більш широкому контексті як складник герменевтично-лінгвістично-прагматично-семіотичного повороту у філософії, пов'язаного з переходом від парадигми суб'єктивності до парадигми інтерсуб'єктивності, об'єднавчим чинником якого є парадигма комунікації. Маю на увазі саме парадигму, тобто наукову теорію, що єднає певне наукове співтовариство. Це означає, що мова, мовлення, діалог, комунікація постають тут не тільки як предмет дослідження, а й як методологічний принцип.

Щоправда, можна поставити цілком слушне запитання: а що раніше філософія не займалась мовою, хіба мова не була предметом дослідження? Звісно, була, згадаймо хоча б славнозвісне «напочатку було слово». Власне, й сама філософія в своєму автентичному значенні починається із сократичних діалогів. Тема «світу як книги», «прочитуваність світу», як показав Ганс Блюменберг, проходить через усю історію філософії, починаючи від сократичних діалогів, Ф. Бейкона, романтиків, Й.Г. Гамана, В. фон Гумбольдта, Й.Г. Гердера, зрештою, старше покоління пам'ятає ще Марксовий концепт «промисловості як відкритої книги людської психології». Величезна традиція діалогу, мови і мовлення присутня і в нашій культурі. Згадаймо сократичний діалог Г. Сковороди, сократичні драми Лесі Українки. А як тут не згадати нашого видатного мовознавця і філософа Олександра Опанасовича Потебню.

Проте як парадигма філософія мови і мовлення — це здобуток насамперед ХХ сторіччя. Він пов'язаний з переходом від філософії суб'єктивності до філософії інтерсуб'єктивності. Започаткований ще у ХІХ сторіччі, цей поворот є ознакою післягегелевої філософії. Скориставшись давньогрецьким поняттям парадигми, реконструйованим Томасом Куном в «Структурі наукових революцій» і запровадженим ним для дослідження історії науки, можна виявити й певні парадигмальні позиції, шаблі в розвитку філософії, — а саме «буття», «свідомість», «мова». Тут я посилаюся на книжку Юргена Габермаса «*Nachmetaphysisches Denken*», в якій він виокремлює такі парадигмальні способи мислення, як *онтологічний*, *рефлексійний* та *лінгвістичний* [Habermas, 1988: S. 20]. Такий парадигмальний поділ усталений для сучасної філософії. Адже сам Габермас спирається на відповідні розробки цієї проблематики сучасними німецькими філософами Гербертом Шнедельбахом та Ернстом Тугендгатом [Tugendhat, Wolf, 1988: S. 7ff]. Подібну думку висловлює й К.-О. Апель, виокремлюючи такі парадигмальні фази в історії філософії: *онтологічну метафізику*, *трансцендентальну філософію свідомості*, або *філософію суб'єкта*, і, нарешті, *трансцендентальну семіотику*, інспіровану *аналітичним*, *прагматичним* та *герменевтичним* поворотом у сучасній філософії [ApeI, 1998: S. 22]. Історично цими парадигмами позначали той чи той спосіб запитувань, домінування якого окреслювалося тим, що Аристотель називав *першою філософією*.

І ці запитування і відповіді на них стосуються як істинності людського знання, так і правильності соціальних, правових і моральних норм. Ідеться

також про нормативний фундамент нашого пізнання і нашої діяльності. Проте де той топос, в якому закладено цей фундамент науки, чи це неіснуюча земля, і кожна наука має цей фундамент у самій собі? І тут, справді, саме у філософії слід шукати цей нормативний фундамент. Проте і сама філософія, про що вже йшлося, історично і насамперед парадигмально розвивалась, осягаючи і формуючи цей фундамент. Скажімо, для онтологічної парадигми головними питаннями були: що таке світ, з яких (першо)елементів він утворюється тощо. Для ментальної парадигми це запитання трансформується в таке: якими засобами ми пізнаємо світ. Комунікативна парадигма як філософська метатеорія відповідає на запитання, якою мірою виправдані домагання значущості наших тверджень про світ, зокрема і соціальна філософія дискурсу відповідає на запитання, якою мірою можуть претендувати на значущість наші твердження про суспільство і яким чином ми можемо дійти консенсусу в дискурсі щодо такого знання. Отже, це вже не тільки метатеорія, а й метапрактика в сенсі практичної філософії аргументації як етики дискурсу. Адже «різноманітні науки й філософія мають єдиний нормативний фундамент в аргументативній практиці» [Böhler, 1985: S. 19].

Новоєвропейська філософія прагнула знайти цей фундамент в аподиктичній самоочевидності самосвідомості: «мислю, отже, існую» (Декарт), «трансцендентальна єдність самосвідомості» (Кант), «Я є Я» (Фіхте), зводячи його до монологічної «діло-дії» (Tathandlung), практики усамітненого суб'єкта, що після Платона дедалі більше монологізується та інструменталізується. Адже в «синтезі апперцепції», де «Я» одночасно конститує свій предмет і самого себе як мисленнєвого суб'єкта, і у Канта, і у Фіхте залишається поза увагою сама трансцендентальна передумова пізнання, а саме: звідкіля береться сама здатність до такої самосвідомості «Я», здатність до трансцендування? Те саме стосується і сфери морально-практичного. Адже Кантова етика є автономною деонтологічною етикою. Кантів категоричний імператив, що спирається на принцип універсалізації, вимагав від нас певного розумового експерименту, на кшталт того, чи погодився б ти, щоб максима твоєї волі була б піднесена до всезагального закону, що позначається модальністю *als ob*, позначеною умовним способом (нім. кон'юнктивом); «Чини тільки згідно з тією максимою, через яку ти повсякчас міг бажати, щоб вона стала всезагальним законом» [Kant, 1977: S. 51]. Як бачимо, Кант, поперше, продовжує традицію «золотого правила», запроваджуючи «відповідну часові» і розвитку науки нову формулу. Про це свідчить модальність «повсякчас міг бажати». По-друге, цю модальність посилює умовний спосіб дієслова, що в першій редакції передано кон'юнктивною формою дієслова *werden* [Kant, 1977: S. 51], а в другій — також кон'юнктивом, але позначеним словосполученням *als ob* (начебто): «Чини так, начебто максима твоєї дії через твою волю повинна була стати всезагальним законом природи» [Kant, 1977: S. 52]. Ці модальності свідчать про певну контрфактичність всезагального закону, його прескриптивний вимір.

Проте така монологічна позиція сама є інтеріоризацією самоочевидностей, які мають у підґрунті інтерсуб'єктивну інстанцію як нормативний фундамент усього людського пізнання, зокрема й науки. Як показав Е. Гусерль, який прагнув подолати філософію суб'єктивності, рухаючись від суб'єктивності до інтерсуб'єктивності, вона укорінена в інтуїціях і самоочевидностях життєсвіту, центром якого є людське тіло. Проте сам життєсвіт також має інтерсуб'єктивну основу. Тому а ргіогі комунікації є первинним щодо а ргіогі тілесності. Адже, аби ідентифікувати своє тіло, як зазначає щодо цього Ю. Габермас, ми а ргіогі вже маємо займенник «мое». Так само і славнозвісна самоочевидність «Я є Я» Фіхте вже передбачає займенник «Я», який своєю чергою вбудовано в структуру мови та мовлення. Проте це вже мовні та мовленнєві чинники, узаasadничені а ргіогі комунікації. Відтак і а ргіогі тілесності, і а ргіогі розуму вкорінені в а ргіогі комунікації.

Мовець і слухач посідають тут перформативну позицію, в якій вони ставляться один до одного не як до об'єктів (об'єкти взагалі не можуть ставитись один до одного), а як суб'єкти (відношення, яке позначають займенниками *Я і Ти*), що належать до інтерсуб'єктивно спільного життєсвіту. І оскільки в комунікативній дії, спрямованій на досягнення порозуміння, тобто на ілокутивні цілі, люди вступають в *суб'єкт-косуб'єт-стосунки*, то вони перебувають, так би мовити, по той бік світу (*суб'єкт-об'єктного відношення*), тобто по той бік об'єктивованих відносин, відповідно до яких вони можуть здійснювати свій цілеспрямований вплив на світ (перлокутивні цілі). «Життєсвіт, — пише Габермас, — є начебто трансцендентальним місцем (Ort), в якому зустрічаються мовець і слухач» [Habermas, 1981: S. 192].

Тому потрібен зворотний процес стосовно інтеріоризації, тобто процес екстеріоризації. Відтак варто тематизувати провідні концепти комунікативної практичної філософії, зокрема, концепт «Я», який розглядатиметься як інтеріоризація інтерсуб'єктивності, оскільки саме «Я» вплетене у контекст мовленнєвої практики із займенником «Я», що й позначається трансцендентальною аперещепцією, або рефлексійним «Я є Я».

Класичний концепт «повноліття», пов'язаний з «мужністю керуватись власним розумом», є внутрішнім проявом комунікативної компетентності, бо розум проявляється в таких визначеннях, як «аргументація», «дискурс», «консенсус». Поняття «зрілість», або «повноліття» (Mündigkeit) представники комунікативної теорії етимологічно виводять з Mund — рот, вуста, спираючись на традицію, витоки якої сягають Лютера і Лесинга, які виходили з ідентичності Mündigkeit і здатності розмовляти. Сюди слід додати ще й здатність слухати (чути й почути), що потребує уваги і поваги до свого співрозмовника, свого співбесідника.

Своєю чергою, німецьке Bevormundung означає опіку, піклування (Bevormund-ung), де bevor — поки ще ні; bevormunden — опікати, буквально: займатись тим, хто ще не може за себе нічого сказати, не досяг зрілості. Хоча заради правди слід зазначити, що існує й інший погляд, згідно з яким такий

підхід є хибним. У цьому разі *Mündigkeit* етимологічно виводять із старонімецького «*Munt*», що сягає за своїм значенням латинського *mundium*, яке відповідно до середньовічних джерел відбивало становище господаря стосовно дружини, дітей та домашньої прислуги. Це поняття означало, з одного боку, панування та піклування, а з іншого боку, відповідальність та захист. В останньому випадку є очевидним монологічно-стратегічний характер цього поняття [Ritter, 1984: S. 226].

У комунікативній філософії компетенцію досліджують у структурі теорії комунікативної компетенції. Остання має справу не з реченнями, як лінгвістика, а з висловлюваннями (*Außerungen*). Інакше, ніж у граматиці Н. Чомскі, розглядається та обставина, що висловлювання, які здійснюються завдяки лінгвістичній компетенції (речення), засобами мовленнєвих висловлювань прагматично застосовуються згідно з ситуацією так, що єдності мовлення, тобто висловлювання, які утворюють спосіб застосування мови, постають як речення в певній мовленнєвій ситуації [Ritter, 1984: S. 102]. Прагматичні дії реалізуються в окремій мовленнєвій ситуації і водночас універсально. З необхідністю вони повторюються в окремій мовленнєвій ситуації і визначають її загальну структуру, оскільки вони утворюють специфіку певної площини інтерсуб'єктивності між партнерами по діалогу, а також площину, яка утворює предметну сферу спілкування. Компетенція тут постає як «людська здатність опанування універсалій, що конституують діалог, тобто як здатність застосовувати правила, згідно з якими здійснюються мовленнєві акти і завдяки яким взагалі можливо досягти ситуації взаєморозуміння» [Habermas, 1971: S. 104].

Її слід розглядати, за Апелем, як антропологічну інстанцію совісті стосовно норм комунікативної етики, представлених необхідним чином у діалозі [Apel, 1984: S. 135]. Тому комунікативна компетенція являє собою комунікативно-етичну компетенцію. Можна стверджувати, що комунікативна етика реконструює етику совісті Канта в її реалістичній мовленнєво-прагматичній повсякденній формі, а концепція комунікативної компетенції є продовженням, точніше, подальшим розвитком в мовно-прагматичному сенсі, Кантової концепції повноліття, або зрілості суб'єкта. У Канта це поняття ще монологічне. Воно вказує на автономію як передумову практичного розуму (бути повнолітнім, згідно з Кантом, — це мати мужність чинити згідно зі своїм власним розумом, виключаючи опіку будь-кого), а не на соціально-етичний шлях опосередкування особистісної автономії і соціального співтовариства, а саме шлях розумної міжлюдської комунікації, аргументативною формою якої є дискурс.

Своєю чергою, дискурс відрізняється від інших мовленнєвих практик, таких, як бесіда, розмова, суперечка, діалог, які також можуть бути інтеріоризовані, утворюючи складну структуру ідентичності. У нашому дослідженні важливо також тематизувати подібності та відмінності діалогу й дискурсу. І діалог, і дискурс є мовленнєвими актами, структурованими відношенням

S—S, де мовленнєві дії мовників спрямовані на досягнення порозуміння. Проте дискурс насамперед пов'язаний із аргументацією. Певною мірою діалог як аргументація і є дискурсом [Böhler, 2013: S. 246]. Отже, існує й конкретніше, дещо вужче тлумачення цього поняття, значення якого скеровано аналізом, «спрямованим на реконструкцію раціонального змісту мовленнєвих висловлювань і обертається довкола діалогічної дії як аргументації. Такий аналіз уможливило дослідження насамперед структури аргументації як діалогічної метапрактики перевірки й виправдання домагань значущості, що їх передбачають або висувають у мовленнєвих актах» [Böhler, Gronke, 1994: S. 765]. Відповідні реконструкція й перевірка набувають особливого значення в ситуаціях, коли домагання значущості проблематизуються.

Тому для нас важливим є визначення цього поняття, запропоноване Ю. Габермасом: «дискурс — це форма комунікації, що визначається аргументацією, форма, в якій домагання значущості, що стали проблематичними, є темою обговорення» [Habermas, 1984: S. 219]. Звісно, Габермас не відкидає й інші тлумачення дискурсу, вибудовуючи його архітектоніку [Habermas, 2003: S. 44—64]. Дискурс «вбудовується» у життєсвіт, який забезпечує передрозуміння, без якого неможливе розуміння і досягнення порозуміння. Проте він радше «надбудовується» над життєсвітом як його комунікативна раціоналізація. Отже, передрозуміння є тільки одним із складників розуміння. Як пише Д. Бюлер у статті «Дискурс і розуміння», «без передрозуміння ми взагалі не могли б щось розуміти, однак тільки за умов критичного застосування передрозуміння ми можемо правильно щось розуміти» [Böhler, 1984: S. 985]. Отже, у комунікативній теорії методологічно дискурс постає як критичне прояснення розуміння, тобто досягнення правильного розуміння через критичну реконструкцію шляхів його пошуку, а соціально він є суспільною метainституцією, якій мають бути підпорядковані всі інші інституції, практики, проекти.

Варто також зазначити, що дискурсивні практики, пов'язані з аргументацією, дають можливість не тільки реабілітувати концепт істини, що особливо важливо в «ситуації постправди», а й застосовувати цей концепт задля обґрунтування моральних належностей у ситуації морального й правового нігілізму. Заперечення істини — це перформативна суперечність твердження самому собі. Фраза «я стверджую, що істини не існує» і є такою перформативною суперечністю, коли форма твердження, в якому щось стверджується, і її зміст (заперечення цього твердження) суперечать одне одному. Такими суперечностями можуть бути й інші твердження: «я стверджую як істину, що я не претендую на істину»; «я стверджую, прагнучи порозуміння, що я не претендую на порозуміння» тощо [Arel, 1987: S. 76]. За приклад такої перформативної суперечності в політиці може правити твердження, на підставі якого було прийнято рішення про розпуск Центральної Виборчої Комісії України: «Я як легітимний президент, обраний чинною ЦВК, стверджую, що комісія діяла з порушеннями, які підважують легітимність виборів».

Ця суперечність прагматичного характеру, вона полягає в тому, що форма висловлювання, в якому щось стверджують («я легітимний президент»), суперечить його змісту, який ставить під сумнів легітимність виборів. Виявлення таких суперечностей і є завданням практичного дискурсу.

Звернення до концепту практичного дискурсу як зворотного інтеріоризації процесу постає і в моральній філософії, зокрема в переформулюванні категоричного імперативу. Д. Бюлер таким чином формулює категоричний імператив: «Дбай про аргументи і такі рішення, дії яких дістали б консенсусу і в ідеальній комунікативно-аргументативній спільноті; і дбай про те, щоб робити внесок у реалізацію таких відносин, які якомога більше наближались би до структур визнання і діалогу чистої комунікативної спільноти!» [Бюлер, 2014: с. 96].

Зверненням до концепту практичного дискурсу відбувається також перехід від монологічного концепту відповідальності до комунікативного концепту співвідповідальності. «Зважай на всіх інших як на рівноправних партнерів з рівними життєвими і ціннісними домаганнями, без чого вони не можуть стати і бути партнерами у дискурсі! Отже, будь співвідповідальним за те, аби вони могли стати і бути такими, щоб якомога краще здійснювати дискурси щодо будь-яких проблем і по можливості розв'язувати їх» [Böhler, 2008: S. 28].

Таким чином, не природа має вирішувати, не традиція і не Бог. Тоді б це була гетерономна етика, яка не дає людині вільного вибору, позбавляючи її автономії. Але цей неабиякий тягар відповідальності не в змозі витримати й окремих суб'єктів. Цей тягар можна нести тільки разом як спільну відповідальність. І така відповідальність має бути конституційована певними суспільними інституціями, які, власне, й утворюватимуть «нормативний порядок», мережу норм і цінностей, що спонукатимуть людей до тих дій, які не були б ворожими людям і їхньому довіччю, не завдавати їм шкоди. Така спільна відповідальність не суперечить індивідуальній відповідальності, а «знімає», доповнюючи її.

Варто зазначити, що цей концепт спільної відповідальності не заперечує персональної відповідальності, а завдяки певним процедурам здійснення дискурсу доповнює останню. Адже відповідальність перед собою є основою для спільної відповідальності, а спільна відповідальність уже міститься у відповідальності перед собою [Arel, 2019: S. 7]. Це ідентифікована відповідальність, де кожний разом з усіма іншими за певними процедурами є відповідальним і за свої дії, і за суспільне ціле. Йдеться тут також про внутрішній «супровід дискурсу» як у процесі обґрунтування людського знання, так і в процесі виправдання (легітимації) правильності моральних належностей. Зокрема йдеться про трансформацію категоричного імперативу моральної практики, що відбувається в процесі переходу від монологічного до трансцендентально-прагматичного вимірів.

До того ж дискурсивно-комунікативна співвідповідальність є нагальною потребою сучасної доби в подоланні кризової цивілізації «ризиків і за-

гроз» і формування цивілізації діалогу та аргументативного порозуміння, регулятивною ідеєю якої є «трансцендентальний консенсус». Відповідно до універсально-дискурсивного принципу можна сформулювати й етично-екологічний категоричний імператив: чини лише згідно з максимою, спираючись на яку ти міг би передбачити, що наслідки та побічні наслідки, які згодом виникатимуть із її всезагального застосування, будуть «прийнятними» для всього сущого, що немовби (als ob) бере участь у дискурсі як рівноправний партнер» [Єрмоленко, 2010: с. 246]. Цей імператив я висуваю як *нову формулу* етичного, яка, по-перше, має відповідати сучасній ситуації в світі, ознакою якої є глобальна екологічна криза, по-друге, сформульована згідно з парадигмальним поворотом у філософії, пов'язаним із мовною прагматикою.

Відповідний часові імператив я формулюю на основі певного поєднання, точніше синтезу, онтологічної парадигми Йонаса та дискурсивної парадигми трансцендентальної прагматики. Проте, оскільки повернення до докантової метафізики за доби «постметафізичного мислення» сьогодні виглядає дещо антикварним, я вважаю, що трансцендентальна прагматика в такому формулюванні категоричного імперативу «знімає» в собі онтологічну парадигму Йонаса. Так само вона «знімає» парадигму філософії свідомості новоєвропейського трансцендентального ідеалізму. Місце Кантового «всезагального закону природи», що корелював з трансцендентальним суб'єктом, заступає тут універсальний дискурс, у якому, на відміну від позиції трансцендентальної прагматики Апеля, репрезентовано ще й природу як імовірного суб'єкта дискурсу, якого ми передбачаємо, розв'язуючи екологічні проблеми.

ДЖЕРЕЛА / REFERENCES

- Бюлер, Д. (2014). *Відповідальність за майбутнє з глобальної перспективи. Актуальність філософії Ганса Йонаса та етики дискурсу* / Пер. з нім., післямова, примітки А. Єрмоленка. Київ: Стилос.
- {Boehler, D. (2014). *Responsibility for the future from a global perspective. The relevance of Hans Jonas's philosophy and ethics of discourse* / Tr. by A. Yermolenko. [In Ukrainian]. Kyiv: Stylos. [=Бюлер 2014]}
- Єрмоленко, А. (2010). *Соціальна етика та екологія. Гідність людини — шанування природи*. Київ: Лібра.
- {Yermolenko, A. (2010). *Social ethics and ecology. Human dignity — respect for nature*. [In Ukrainian]. Kyiv: Libra. [=Єрмоленко 2010]}
- Apel, D. (2019). Wahrhaftigkeit als Selbstverantwortung zur Mitverantwortung. Eine transzendentalpragmatische Untersuchung. *Ethik+Diskurs*, 4 (1 y 2), SS. 7–23.
- Apel, K.-O. (1984). Sprechakttheorie und transzendente Sprachpragmatik. Zur Frage ethischer Normen. In: K.-O. Apel (Hrsg.), *Sprachpragmatik und Philosophie* (SS.10–174). Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Apel, K.-O. (1987). Fallibilismus, Konsenstheorie der Wahrheit und Letztbegründung. In: W. von Kuhlmann (Hrsg.), *Forum für Philosophie Bad Homburg — Philosophie und Begründung* (SS. 116–211). Frankfurt a.M.: Suhrkamp.

- Apel, K.-O. (1990). Nachtmetaphysische Letztbegründung? In: Nachtmetaphysische Philosophie (SS. 27–49). Köln: Karl-Reiner-Akademie.
- Apel, K.-O. (1998). Transzendente Semiotik und die Paradigmen der ersten Philosophie (Erster Vortrag). In: K.-O. Apel, V. Hösle, R. Simon-Schaefer, *Globalisierung. Herausforderung für die Philosophie* (SS. 21–47). Bamberg: Universitäts-Verlag.
- Böhler, D. (1984). Diskurs und Verstehen. In: K.-O. Apel, D. Böhler (Hrsg.), *Funkkolleg Praktische Philosophie / Ethik. Studententexte III* (S.985–996). Frankfurt a.M.: Fischer.
- Böhler, D. (1985). *Rekonstruktive Pragmatik. Von der Bewußtseinsphilosophie zur Kommunikationreflexion: Neubegründung der praktischen Wissenschaften und Philosophie*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Böhler, D., Gronke, H. (1994). Diskurs. In: *Historisches Wörterbuch für Rhetorik* (Bd. 2, SS. 764–819). Tübingen: Max Nimeyer Verlag.
- Böhler, D. (2008). Mitverantwortung für die Menschheitszukunft. Die Aktualität vom Hans Jonas. In: M. Sapper, V. Weichsel (Hrsg.), *Grünbuch. Politische Ökologie im Osten Europas* (SS. 20–35). Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag.
- Böhler, D. (2013). *Verbindlichkeit aus dem Diskurs. Denken und Handeln nach der sprachpragmatischen Wende*. München: Verlag Karl Alber.
- Habermas, J. (1971). *Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz*. In: J. Habermas, N. Luhmann, *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie?* (SS. 101–141). Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1981). *Theorie des kommunikativen Handelns. B.2. Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1984). Wahrheitstheorien. In: J. Habermas, *Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns* (SS. 127–183). Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1988). *Nachmetaphysisches Denken. Philosophische Aufsätze*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Habermas, J. (2003). Zur Architektonik der Diskursdifferenzierung. In: D. Böhler, M. Kettner, G. Skirbek (Hrsg.), *Reflexion und Verantwortung. Auseinandersetzung mit K.-O. Apel* (SS. 44–64). Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Kant, I. (1977). Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. In: *Immanuel Kant: Werke in zwölf Bänden. B.7. Herausgegeben von Wilhelm Weischedel* (SS. 11–112). Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Ritter, J. (Hrsg.) (1984). *Historisches Wörterbuch der Philosophie. B.6*. Basel: Schwabe.
- Tugendhat, E., Wolf, U (1988). *Logisch-semantische Propedeutik*. Stuttgart: Reclam.

Одержано / Received 17.11.2020

Anatoliy Yermolenko, Doctor of Sciences in Philosophy,
Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Director of the H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine,
4, Triokhsviatytelska St., Kyiv, 01001
a_yermolenko@yahoo.de
<https://orcid.org/0000-0002-9908-6144>

INTERIORIZATION OF INTERSUBJECTIVITY IN THE “I”-CONCEPT AND CO-RESPONSIBILITY IN TRANSCENDENTAL PRAGMATICS

The article discusses the concepts of communicative practical philosophy as a component of hermeneutic-linguistic-pragmatic-semiotic turn in philosophy, associated with the transition from the paradigm of subjectivity to the paradigm of intersubjectivity. In particular, the concept

of “I” is considered as a factor in the internalization of intersubjectivity, because it is from the very beginning woven into the context of speech practice with the pronoun “I”, which is marked by the reflective “I am I”. The transcendental “I” is the internalization of the transcendental communicative community; the classic concept of “adulthood”, associated with “the courage to be guided by one’s own mind”, is an internal manifestation of communicative competence, which in an internalized form is part of the structure of identity. The mind appears in such definitions as “discourse”, “argumentation”, “consensus”. In turn, discourse differs from other speech practices, such as conversation, talk, debate, dialogue, which also have their own internalizations, forming a complex identity structure. The article deals with the internal “maintenance of discourse” both in the process of substantiation of human knowledge and in the process of justification (legitimation) of the correctness of moral duty. In particular, this is manifested in the formulation of the categorical imperative of moral practice, which is considered in the light of the transition from the monologue dimension to the transcendental-pragmatic one. The article also shows the need to move from a monologue concept of responsibility to a communicative concept of shared responsibility. It is emphasized that such a transition is an urgent need of modern times, a sign of which is the desire to overcome the crisis civilization of “risks and threats” and the formation of a civilization of dialogue based on the argumentative understanding, for which the guiding idea is the “transcendental consensus”.

Keywords: *discourse, responsibility, communicative competence, internalization, “I”-concept.*